

ТЕОРЕТИКО КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР**THEORETICAL-FORENSIC APPROACHES TO DETERMINING THE SUBJECT OF DIRECT CRIMINAL ENCROACHMENT AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF ILLEGAL ACTIVITIES IN THE ORGANIZATION OR CONDUCT OF GAMBLING**

У статті проаналізовано криміналістичні аспекти предмета безпосереднього злочинного посягання у справах про незаконну організацію або проведення азартних ігор. Актуальність дослідження зумовлена стрімким зростанням нелегального грального бізнесу в Україні, особливо в умовах війни та гібридної агресії, коли ця діяльність перетворюється на загрозу національній безпеці, канал фінансування злочинних угруповань та джерело масових соціальних проблем. Додатково складності спричиняє відсутність чіткого законодавчого визначення предмета злочину та предмета злочинного посягання, передбаченого ст. 203-2 КК України, а також неоднозначність його тлумачення в науковій літературі. Метою статті є з'ясування змісту та криміналістичного значення предмета безпосереднього злочинного посягання в межах загальної характеристики злочину, а також обґрунтування розширеного підходу до його визначення з урахуванням не лише матеріальної, а й психофізіологічної шкоди, що завдається гравцям. Методологічну основу дослідження становлять логіко-юридичний, системний, порівняльно-правовий, формально-догматичний методи, а також аналіз судової та слідчої практики. У результаті обґрунтовано, що предмет злочинного посягання має подвійний характер: основним об'єктом є грошові кошти або майно, якими заволодіває організатор, а додатковим – психічне здоров'я гравця, зокрема його свідомість, на яку цілеспрямовано впливають з метою отримання прибутку шляхом формування ігрової залежності (лудоманії). Висновки автора обґрунтовують необхідність внесення змін до кримінального законодавства, зокрема, розширення диспозиції ст. 203-2 КК України, а також зобов'язання слідчих фіксувати як факт участі у грі, так і наслідки впливу на гравця чи гравців. Такий підхід дозволяє підвищити ефективність кримінального переслідування, справедливості кваліфікації та захист прав постраждалих.

Ключові слова: незаконний гральний бізнес, предмет злочинного посягання, азартні ігри, криміналістична характеристика, лудоманія, розслідування, психічне здоров'я гравця, гральне обладнання.

The article analyzes the forensic aspects of the subject of direct criminal encroachment in cases of illegal organization or conduct of gambling. The relevance of the study is due to the rapid growth of the illegal gambling business in Ukraine, especially in conditions of war and hybrid aggression, when this activity turns into a threat to national security, a channel for financing criminal groups and a source of mass social problems. Additional difficulties are caused by the lack of a clear legislative definition of the subject of the crime and the subject of criminal

encroachment, provided for in Art. 203-2 of the Criminal Code of Ukraine, as well as the ambiguity of its interpretation in the scientific literature. The purpose of the article is to clarify the content and forensic significance of the subject of direct criminal encroachment within the general characteristics of the crime, as well as to substantiate an expanded approach to its definition, considering not only material, but also psychophysiological harm caused to players. The methodological basis of the study is logical-legal, systemic, comparative-legal, formal-dogmatic methods, as well as an analysis of judicial and investigative practice. As a result, it is substantiated that the subject of criminal encroachment has a dual nature: the main object is money or property, which is seized by the organizer, and the additional one is the mental health of the player, in particular his consciousness, which is purposefully influenced in order to make a profit by forming a gambling addiction (gambling addiction). The author's conclusions justify the need to make changes to criminal legislation expanding the provisions of Art. 203-2 of the Criminal Code of Ukraine, as well as the obligation of investigators to record both the fact of participation in the game and the consequences of the impact on the player or players. This approach allows to increase the effectiveness of criminal prosecution, the fairness of qualification and the protection of the rights of victims.

Key words: *illegal gambling business, subject of criminal offense, gambling, forensic characteristics, gambling addiction, investigation, mental health of the player, gambling equipment.*

Вступ. Протягом останніх років гральна індустрія в Україні зазнала глибоких структурних змін. Гральний бізнес, особливо в умовах глобалізації та цифрової трансформації, давно вийшов за межі простої розваги та набув рис потужного економічного, соціального й навіть політичного феномену. У мирний час він виступає важливим джерелом доходів до бюджету, але в умовах війни та дестабілізації – перетворюється на інструмент організованої злочинності, канал фінансування агресора й джерело загроз національній безпеці. В умовах війни сфера грального бізнесу перетворилася на один із інструментів не лише фінансових зловживань, але й прямого підриву безпеки держави через витік конфіденційної інформації, легалізацію злочинних доходів та маніпуляції із вразливими категоріями громадян.

Попри те, що ми розглядали це питання в 2011 році, коли весь гральний бізнес в Україні було заборонено [1, с. 105], сьогодні це питання не втратило своєї актуальності, адже з того часу гральний бізнес є дозволеною діяльністю, а ст. 203-2 КК України зазнала суттєвих змін, які відобразились в необхідності нового осмислення криміналістичної характеристики цього кримінального правопорушення в цілому і предмета безпосереднього злочинного посягання зокрема. Попри це, законодавство України не визначає чітко предмет злочину, передбаченого ст. 203-2 КК України, а наукова доктрина демонструє відсутність єдності в тлумаченні самого поняття «предмет безпосереднього злочинного посягання».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань криміналістичної характеристики певних кримінальних правопорушень, дослідженню її змістовного наповнення та характеристик конкретних її елементів присвячені роботи багатьох вітчизняних вчених, зокрема: В. П. Бахіна, О. В. Бишевець, О. О. Дудорова, В. О. Коновалової, В. Г. Лукашевича, Н. О. Петричко, М. А. Погорельського, А. В. Савченка, Д. Б. Сергєєвої, М. В. Салтєвського, О. Ю. Татарова, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька та багатьох інших видатних криміналістів, але питання характеристики предмета безпосереднього злочинного посягання незаконного грального бізнесу після зміни диспозиції статті 203-2 КК України в науковій літературі не розглядалось.

Постановка завдання. Не зважаючи на наявність наукових досліджень, присвячених загальним питанням криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, низка аспектів предмету безпосереднього злочинного посягання незаконного грального бізнесу з огляду на сучасні способи його використання у тому числі і в умовах гібридної агресії проти України залишається недослідженою. Так, ігнорування або неповне встановлення предмета безпосереднього злочинного посягання може унеможливити доведення складу злочину, мотиву й мети, що своєю чергою впливатиме на кваліфікацію діяння та призначення покарання.

Крім того, організатор незаконного грального бізнесу цілеспрямовано впливає на свідомість гравця, провокуючи розвиток ігрової залежності (лудоманії), що визнається ВООЗ як психічне захворювання. Таким чином, шкода завдається не лише майновим інтересам особи,

а й її психічному здоров'ю. Це дає підстави для наукового обґрунтування розширеного розуміння предмета безпосереднього посягання – з урахуванням не лише економічного, а й психологічного аспекту впливу на особу гравця.

Незважаючи на високий рівень небезпеки такої діяльності, кримінальне законодавство не вимагає встановлення потерпілого, а сам факт гри часто фіксується лише в адміністративних протоколах, що ускладнює доказування. У зв'язку з цим виникає потреба у комплексному аналізі предмета безпосереднього злочинного посягання як важливої складової криміналістичної характеристики незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор.

Метою статті є з'ясування змісту та криміналістичного значення предмета безпосереднього злочинного посягання у структурі криміналістичної характеристики незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, а також обґрунтування необхідності розширеного підходу до його розуміння – з урахуванням не лише матеріальних, а й психофізіологічних наслідків для гравця.

Результати дослідження. В криміналістиці більшість науковців під предметом безпосереднього злочинного посягання розуміють кінцевий продукт, результат протиправної діяльності суб'єкта, перед яким опиняється слідчий на початку кримінального провадження [2, с. 64]. Окремі науковці розуміють предмет безпосереднього злочинного посягання дещо вужче. Наприклад, М. В. Салтевський предмет злочинного посягання розуміє лише як фізичне тіло органічного або неорганічного походження, яке перебуває у твердому, сипучому, рідкому і газоподібному стані, і зазнає на собі безпосередній вплив та відображає його механізм [3, с. 38].

При незаконній діяльності з організації або проведення азартних ігор предметом безпосереднього злочинного посягання є грошові кошти чи майно гравця, які отримує організатор грального бізнесу від програшу гравців в азартні ігри. У цьому випадку він збігається з предметом злочину, яким також є грошові кошти, майно (прибуток, які отримав організатор грального бізнесу від незаконного грального бізнесу) [1, с. 105].

Оскільки участь в азартній грі завжди є оплатною, а отримання прибутку є метою злочинця, не встановлення в кримінальному провадженні предмету безпосереднього злочинного посягання (відсутність грошових коштів) може стати причиною неможливості притягнення винуватої особи до кримінальної відповідальності, тому дуже важливо у процесуальних документах фіксувати факт сплати гравцем грошей за участь у азартній грі, а також факт перебування грального обладнання в робочому стані та за можливості факт проведення азартної гри. В іншому випадку підозрюваний буде посилається на те, що він не організовував і не проводив азартні ігри, а лише зберігав обладнання чи ремонтував його, або надавав послуги доступу до мережі Інтернет. Для підтвердження факту оплати ставки та участі в азартній грі часто слугують і протоколи про адміністративні правопорушення, складені органами національної поліції на гравців, адже гравець в незаконні азартні ігри визнається правопорушником і несе відповідальність за ст. 181 КУАП України [4, с. 78].

Правовий аналіз сутності понять грального бізнесу та азартних ігор свідчить про особливий характер грального бізнесу. Так, хоча на думку деяких вчених, зокрема, В. М. Дорогих гральний бізнес є одним з видів підприємницької діяльності [5, с. 12], проте з цим не можна погодитися. Гральний бізнес не є класичним видом господарської діяльності. Крім того, що легальний гральний бізнес є суспільно шкідливим видом діяльності, а тому вимагає особливих підходів до публічного управління, більш жорстких як для класичних видів господарської діяльності [6, с. 220], нелегальний гральний бізнес є суспільно небезпечним, адже несе загрози психічному здоров'ю гравців та завдає серйозної шкоди суспільству.

Дійсно, ми неодноразово наголошували на тому, що діяльність нелегальних гральних закладів несе суспільну небезпеку в цілому та є дуже небезпечною для гравців [7, с. 200] адже:

1) діяльність нелегальних гральних закладів супроводжується іншими видами злочинності (шахрайство, вимагання, несплата податків, відмивання майна, отриманого злочинним шляхом), що в цілому збільшує загрози для громадської безпеки на певній території, де знаходиться гральний заклад [8, с. 15];

2) незаконний гральний бізнес не дотримується встановлених законодавством правил і вимог публічного управління – правил відповідальної гри та обмежень, спрямованих на захист здоров'я гравця, а тому незаконні азартні ігри несуть високу небезпеку для здоров'я та життя гравців, пов'язану з ризиками формування ігрової залежності. Так, серед проблемних гравців в легальні азартні ігри 87% вказали на погіршення настрою через програші, 78% вказали, що мали депресію через азартні ігри, 67% мали тривалі порушення сну, 37% вказали на інші розлади

здоров'я [9, с. 110]. Гравці, які страждають на ігрову залежність, дуже часто думають про самогубство і частіше за інших наважують вчинити його [10, с. 242];

3) незаконний гральний бізнес впливає на економічну безпеку гравця, адже в нелегальному гральному закладі не діють правила захисту гравців від програшу, які діють в легальних закладах: заборона гри в кредит, перевірка особи за бюро кредитних історій, заборона «кидати гроші на стіл», заборона грати на майно тощо. Так, патологічний гравець в легальні азартні ігри 51% та більше свого місячного доходу програє, коли сідає грати (за одну гру або за добу) [11, с. 143]. Зрозуміло, що в нелегальному гральному закладі ці цифри будуть ще вищі;

4) незаконний гральний бізнес впливає на дотримання гравцем правил законодавства і «схиляє» до вчинення злочинів, що впливає на громадську безпеку. 40% гравців, які мали проблеми з азартними іграми, та 83% патологічних гравців думали про те, щоб вкрати гроші [11, с. 116]. Оскільки в нелегальних гральних закладах люди грають в кредит, програють майно або позичають гроші під високі відсотки, то відповідно гравці в нелегальні азартні ігри більш схильні до вчинення майнових злочинів з метою отримання коштів на гру чи погашення боргів, які виникли через гру;

5) незаконний гральний бізнес впливає на соціальні зв'язки гравця, а тому загрожує в цілому громадській безпеці. Так, науково доведено, що від ігрової залежності одного гравця страждає щонайменше шість не гравців [12, с. 276]. Проведене раніше опитування серед більше десяти тисяч гравців в легальні азартні ігри в Україні показало, що Азартна гра для таких гравців має виражені соціальні наслідки, так 83,0% конфліктували з близькими людьми через гру, 80,0% мали через неї проблеми на роботі чи навчанні, 78,0% розривали сімейні або партнерські стосунки через гру [11, с. 145].

Тому, на нашу думку, необхідне внесення змін до ст. 203-2 КК України і врахування цих негативних наслідків. Тому додатковим предметом безпосереднього злочинного посягання незаконної організації або проведення азартних ігор необхідно виділяти людину (гравця). Організатор незаконного грального закладу добре знає психологію гравця і те, що ігрова залежність є психічною хворобою, при якій гравець не може контролювати час гри і свої гроші, що витрачені на неї. Якщо організатор азартних ігор діє законно на підставі ліцензій, він має обов'язки дотримуватись принципів відповідальної гри та вживати заходи захисту гравців від ігрової залежності.

Нелегальний організатор не має таких обов'язків тому свідомо діє на психіку гравця (його свідомість) щоб змусити його більше часу проводити за грою, чим завдає шкоди його психічному здоров'ю [13, с. 111]. Тобто, усвідомлюючи, що азартні ігри формують стійку психічну залежність гравця від гри, організатор грального бізнесу, створює спеціальні умови для того, щоб гравець більше часу проводив за грою і витрачав більше коштів. Такий вплив на психіку (свідомість) гравця здійснюється організатором усвідомлено виключно з метою отримання більшого прибутку від такої незаконної діяльності. Отримання прибутку відбувається не шляхом створення нових благ (продукції, робіт чи послуг), а шляхом добровільного перерозподілу грошових коштів між гравцями та організатором азартних ігор, заволодінням грошовими коштами гравця через вплив на його волю і свідомість.

Так, КК України визначає однією із загальних засад призначення покарання, передбачених ст. 65 КК України, врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винуватого та обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Для реалізації зазначених законодавчих положень необхідно і обов'язково встановити предмет безпосереднього злочинного посягання. У кожному конкретному кримінальному провадженні ці обставини будуть різними, відповідно несправедливим буде призначення судом однакового покарання організатору, який встановив один гральний автомат, де грали декілька людей і отримані доходи були незначними, і організатору, який створив мережу гральних закладів чи організував гральний бізнес в мережі Інтернет, яка надає доступ до гри невизначеній кількості людей, в тому числі і неповнолітнім, дозволяє отримувати мільйонні прибутки від такої незаконної діяльності, а також провокує розвиток ігрової залежності (лудоманії).

Грошові кошти, які знаходяться в гральному закладі обов'язково слід фіксувати в протоколі огляду чи обшуку грального закладу та вилучати їх. Оскільки ст. 203-2 КК України віднесена до кримінальних проваджень у сфері господарської діяльності, в подальшому необхідно довести корисливий мотив та мету отримання прибутку. Тому вилучені грошові коти мають підтвердити факт отримання прибутку від незаконної діяльності.

Слід звернути увагу, що слідство й суд не встановлюють потерпілого в цій категорії справ і вважають, що потерпілого в гральному бізнесі не може бути, оскільки гравець є фактично

учасником злочину, у кримінальному провадженні отримує статус свідка. При цьому гравець визначається правопорушником та притягується до адміністративної відповідальності за ст. 181 КУпАП [14, с. 217]. Органи національної поліції складають протоколи про адміністративні правопорушення на всіх відвідувачів, які в ньому перебували, адже такий протокол підтверджує факт участі в незаконній азартній грі, а отже доводить, що азартні ігри дійсно проводились. Це не дозволяє стороні захисту стверджувати, що гральне обладнання було несправним або просто там зберігалось. Тобто наразі через формулювання диспозиції статті 203-2 КК України і віднесення кримінального правопорушення до сфери господарської діяльності, а не громадського порядку та моральності не визначає особу гравця як предмет посягання і не вимагає встановлювати шкоду, заподіяну здоров'ю гравця (ризик ігрової залежності) чи майну гравця (програш в азартній грі). Але якщо гравець в незаконні азартні ігри буде неповнолітнім, то дії організаторів незаконного грального бізнесу необхідно буде кваліфікувати додатково за ст. 304 КК України і тоді неповнолітній гравець отримає статус потерпілого.

Зазначимо, що 1980 року залежність від азартних ігор внесена в усі медичні довідники під назвою «лудоманія», від латинського – *ludus* (лудус, гра). Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) присвоїла їй міжнародний код F63.0. та віднесла до розладів звичок і потягів, визнавши такою ж небезпечною як, наприклад, алкоголізм, комп'ютероманія [15, с. 186]. Наразі в Україні застосовується МКХ-10 для встановлення діагнозів. Але в подальшому вона буде замінена на МКХ-11, яка прийнята ВООЗ у 2018 році.

Згідно МКХ-11 ВООЗ визнала лудоманію психічним розладом (6C50), який виникає внаслідок адиктивної поведінки, і включила його в групу психічні, поведінкові або нервові розлади [16]. Лудоманія завжди має негативні наслідки не лише для гравця, але й соціальні наслідки для оточуючих в особистій професійній чи соціальній сфері. Лудоманія формується поступово впродовж тривалого часу і виникає через неконтрольовану адиктивну поведінку, яка (без вжиття заходів захисту гравця) переходить в проблемну, а потім патологічну ігрову поведінку [9, с. 117]. Таким чином шкода від функціонування незаконних азартних ігор дійсно заподіюється громадській безпеці, суспільству та самому гравцю, який бере участь в таких незаконних іграх. Проте шкода громадській безпеці заподіюється не діями гравця – участю в азартних іграх, а діями – організаторів таких гральних закладів, які зацікавлені у розвитку у гравця потягу до гри і витрачання гравцем на азартні ігри все більшої суми коштів.

Усвідомлюючи таку особливість азартних ігор, організатор грального бізнесу створює всі умови для того, щоб гравець витратив якомога більше коштів на гру, для чого застосовуються різні засоби психологічного впливу. Так, зокрема, в казино завжди створюється атмосфера комфорту та затишку (належний температурний режим, цілодобовий режим роботи, відсутність стороннього шуму та інших зовнішніх подразників), щоб особа не відчувала часу, який вона там проводить: гральний заклад часто пропонує безкоштовну каву, алкогольні напої та їжу, щоб особа не бажала залишати гральний заклад і змінювати обстановку. Вікна такого закладу завжди затемнені та підсвічуються лампами, на стінах відсутні годинники, щоб гравець не помічав змін в навколишньому середовищі і не відчував плин часу, який провів в гральному закладі. Організатори також намагаються розмістити в закладі банкомати, щоб у особи не було необхідності виходити в пошуках можливості зняття з картки готівки.

Все це призводить до того, що особа, перебуваючи у стані ейфорії, яку провокує азарт до гри не відчуває і не може підрахувати проведеного за грою часу, не контролює розмір витрачених коштів і бажає продовжувати гру за будь-яких можливостей, отже відповідно не помічає формування у неї стійкої залежності від гри. Відповідно зміна обстановки повертає гравця до реальності, втрачається відчуття азарту та вплив на свідомість особи, тому, покинувши гральний заклад навіть на короткий час, особа здатна осмислити свої дії, оцінити ризики і зупинити гру.

Інколи організатор погоджується надати постійним клієнтам певні привілеї, знижки, гостьові фішки тощо і навіть дозволяє гру в борг, оскільки розуміє, що гральний заклад поверне ці кошти практично наступного дня, коли особа продовжуватиме гру і витрачатиме ще більшу кількість грошових коштів. Таким чином, знання психології гравців, особливостей формування в них ігрової залежності, вплив на їх свідомість дозволяє організатору збільшувати прибутки від своєї незаконної діяльності, а отже значно збільшити основний предмет злочинного посягання.

Отже, основним предметом злочинного посягання є грошові кошти та майно гравців, додатковим предметом злочинного посягання є фізична особа-гравець (її свідомість), оскільки участь в азартних іграх провокує ігрову залежність, яка є стимулюючим елементом для продовження гри та для розвитку іншої злочинності.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що предмет безпосереднього злочинного посягання у справах про незаконну організацію або проведення азартних ігор має подвійний характер. З одного боку, ним є матеріальні цінності – грошові кошти або інше майно гравців, якими організатори незаконної діяльності заволодівають у результаті програшу. З іншого боку, додатковим предметом посягання є сама фізична особа – гравець, зокрема його психічне здоров'я та свідомість, на які цілеспрямовано впливає організатор з метою отримання прибутку. Такий вплив проявляється у формуванні стійкої ігрової залежності (лудоманії), що становить суспільну небезпеку та обґрунтовує необхідність ширшого тлумачення предмета посягання в межах криміналістичної характеристики злочину.

Враховуючи відсутність чіткого визначення предмета злочину у ст. 203-2 КК України, а також складність доведення протиправної діяльності без належної фіксації фактів участі у грі, сплати ставок та функціонування грального обладнання, слідчим необхідно системно підходити до встановлення предмета безпосереднього посягання. Встановлення не лише грошових коштів як об'єкта заволодіння, а й доказів впливу на психіку гравця, дозволить більш повно відтворити механізм злочину, обґрунтувати наявність суспільної небезпеки та сприятиме кваліфікованому притягненню винних осіб до кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Топорецька З. М. Об'єкт та предмет злочинного посягання як елемент криміналістичної характеристики зайняття гральним бізнесом. *«Питання державотворення в Україні та зарубіжних країнах на різних етапах історії»: Матеріали I Всеукраїнської наукової історико-правової конференції молодих учених*. Х.: НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», 2011. С. 105–108.
2. Розслідування окремих видів злочинів : навчальний посібник / колектив авторів; за ред. М. А. Погорєцького та Д. Б. Сергєєвої. К.: Алерта, 2015. 536 с.
3. Салтєвський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Ч. 1. Х.: КонСУМ, Основа, 1999. 367 с.
4. Топорецька З.М., Старенький О. С. Притягнення гравців в незаконні азартні ігри до адміністративної відповідальності: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1-2. С. 78–86.
5. Дорогих В. М. Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адмін. право і процес; фін. право; інформ. Право». Ірпінь, 2004. 20 с.
6. Топорецька З. М. Інституційна функція в системі функцій публічного управління гральним бізнесом. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 трав. 2020 р.) у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 220–223.
7. Toporetska, Z., Pohoretskyi, M., Vazhynskyi, V., Denysenko, G., & Pohoretskyi, M. Institutional risks of organised crime in the gambling business: Structure, mechanisms of influence, and threats to the national security of Ukraine in wartime context based on the analysis of case studies. *Social and Legal Studios*. 2025. № 8(2). С. 200–213.
8. Топорецька З. М. Особливості розслідування зайняття гральним бізнесом: автореф. дис. к.ю.н. 12.00.09. К: КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. 19 с.
9. Топорецька З., Слободніченко М., Аймедов К., Синіцька Т., Шум С., Олійник О. Звіт за результатами першого в Україні національного дослідження у сфері ігрової залежності. Київ, 2023. 149 с. URL: <https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/zvit-nacziionalne-doslidzhennya-u-sferi-igrovoyi-zalezhnosti.pdf>.
10. Toporetska, Z., Shcherbyna, L., Denysenko, O., Bilan, S., & Kryshtafovych, O. Legal mechanisms for gambling addiction protection: analysis of an emerging regulatory model in Ukraine. *Ama-zonia Investiga*. 2024. № 13(78). С. 242–249.
11. Топорецька З. М., Аймедов К. В., Синіцька Т. В., Олійник О. П. Соціально-психологічний портрет патологічного гравця як передумова запобігання залежності від азартних ігор (gambling disorder). *Медичні перспективи*. 2024. Т. 29, № 1. С. 143–150.
12. Goodwin BC, Browne M, Rockloff M, Rose J. A typical problem gambler affects six others. *International Gambling Studies*. 2017. № 17. Р. 276–289.
13. Топорецька З. Особа потерпілого від грального бізнесу. Механізм формування лудоманії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (юридичні науки)*. 2011. № 89/2011. С. 111–113.

14. Топорецька З. М. Від адмінправопорушника до потерпілого: захист прав гравців у незаконні азартні ігри. *Права людини та публічне врядування: матеріали VIII Міжнародного правничого форуму (м. Чернівці, 30 травня 2025 р.)*. Львів–Торунь: Liha-Pres, 2025. С. 217–220.
15. Денисенко О. Є., Топорецька З. М. Щодо розуміння поняття «боротьба з ігровою залежністю». *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали XX Всеукр. наук.-практ. конф. з проблем розвитку та функціонування держ. мови до Дня укр. писемності та мови (Київ, 31 жовт. 2024 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 186–190.
16. ICD-11. URL: <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http%3a%2f%2fid.who.int%2fid%2fentity%2f1041487064>.